

Wat kun je verwachten van deze aantekeningen?

1. Samenvatting webinar (3)
2. Insteek voor de verkondiging: deze keer nadruk op de link tussen Ruth en Pinksteren
3. Literatuurlijst

Bij het boek Ruth stellen we ook een document met vertaalaantekeningen beschikbaar.

1. SAMENVATTING WEBINAR (3)

In het derde webinar onderzoeken we de mogelijkheid of het verhaal over Ruth, Naomi en Boaz wellicht verwijst naar een groter, achterliggend verhaal: het grote verhaal van God en zijn volk. Zou het kunnen dat Ruth en Naomi twee kanten van Israël weerspiegelen, en dat Boaz op een bepaalde manier Gods handelen symboliseert? Zou het kunnen dat dit kleine verhaal over een familie in Betlehem staat voor iets groters? Daar zijn verschillende aanwijzingen voor te vinden.

Betlehem als beeld voor Israël

Het verhaal van Ruth staat beslist voor méér dan alleen deze ene micro-geschiedenis. Betlehem staat symbool voor Israël als geheel en het verhaal presenteert *chèsèd* als de weg tot bloei voor Israël. Dat perspectief op het *hele* volk blijkt ook uit de sterke aansluiting bij de Genesis-verhalen en bij de figuur van Abraham in het bijzonder. Het verhaal wijst een nieuwe weg voor Israël, de weg van *chèsèd*. Maar de gedachte dat de hoofdpersonen, Boaz, Ruth en Naomi, daarbij ook de relatie tussen God en zijn volk symboliseren/representeren, gaat nog een flinke stap verder.

Naomi als beeld van de treurende vrouwe Sion

Er is één werkwoord dat specifiek met Naomi is verbonden: het werkwoord *sjoev*, terugkeren. Het woord *sjoev* wordt in het Oude Testament in allerlei situaties gebruikt, maar het bekendste gebruik betreft de terugkeer van Gods volk uit ballingschap. Staat Naomi, die 'leeg' en 'bitter' terugkeert, symbool voor de teruggekeerde ballingen? In bijbelse teksten over de ballingschap wordt het volk veel vaker voorgesteld als een vrouw: vrouwe Sion / vrouwe Jeruzalem / vrouwe Juda. In Klaagliederen 1 wordt zij voorgesteld als een treurende weduwe die eenzaam achterblijft nadat God haar alles heeft afgenomen.

Klaagliederen 1 (enkele fragmenten)

¹ Ach, hoe eenzaam zit zij neer, de eens zo levendige stad.

Een weduwe is ze geworden, zij die groot was onder de volken,
de vorstin van de gewesten is tot slavernij vervallen.

² Er is niemand die haar troost, niemand van haar vele minnaars; (...)

- ³ zij zit neer te midden van de volken, maar vindt geen rust:
⁴ En zijzelf: bitter is haar lot.
⁹ Ontstellend diep is zij gezonken, er is niemand die haar troost.
¹¹ Alle inwoners zuchten en steunen, op zoek naar wat brood,
ze ruilen hun kostbaarheden voor voedsel, om weer levenskracht te krijgen.
¹³ Hij [De Heer] verwoestte mijn leven en maakte me ziek, dag na dag.
¹⁵ De Heer heeft vrouwe Juda in de wijnpers vertrap.
¹⁶ Hierom ween ik, hierom baden mijn ogen in tranen.
Oneindig ver weg is mijn trooster, die mij levenskracht geeft.
Mijn kinderen zijn verbrijzeld, want groot was de overmacht van de vijand.
¹⁷ Sion strekt haar handen uit, maar er is niemand die haar troost.

Opvallende overeenkomsten met Naomi zie je in Klaagl 1:4 'bitter is haar lot'; vgl. Ruth 1:13 'mijn lot is te bitter voor jullie' en Ruth 1:20, 'de Ontzagwekkende heeft mijn lot zeer bitter gemaakt. En daarnaast in Klaagl 1:16 'die mij levenskracht geeft' (letterlijk 'hij die mijn *nèfèsj* doet terugkeren'), met Ruth 4:15, 'hij zal je je levensvreugde teruggeven (letterlijk 'hij die je *nèfèsj* doet terugkeren').

Ook de begrippen 'troosten' en 'rust vinden' hebben een parallel in het verhaal van Ruth. Het 'troosten' wordt genoemd in Ruth 2:13, 'u biedt me troost' (zegt Ruth tegen Boaz). Het motief 'rust vinden' zien we in Ruth 3:1, waar Naomi tegen Ruth zegt: 'zal ik niet een thuis (*manoach*, letterlijk: rustplaats) voor je zoeken waar het je goed zal gaan?' Zowel in Klaagl 1:3 als in Ruth 3:1 heeft het Hebreeuws hier *manoach*, rustplaats.

Hier zien we overigens ook dat de parallel Naomi-Sion ook betrekking heeft op Ruth.

Ruth als positief tegenbeeld: het nieuwe Sion

Waar Naomi precies past in het profiel van vrouwe Sion als bittere weduwe, is Ruth de positieve tegenhanger. Zij staat voor een nieuwe toekomst, nu er een eind is gekomen aan de tijd van straf en ellende. Terwijl Klaagliederen 1 past bij Naomi, zo is de tekst van Jesaja 40:1-2 van toepassing op Ruth. In Jesaja 40:1-2 wordt die ommekeer in het lot van Gods volk benoemd:

Troost, troost mijn volk, zegt jullie God.
 Spreek tot het hart van Jeruzalem, maak haar bekend
 dat haar slavendienst voorbij is, dat haar schuld is voldaan,

Hier worden twee werkwoorden gecombineerd: 'troosten' (*nacham*) en 'moed inspreken' (letterlijk en poëtisch: 'spreken tot het hart van ...', *dibber 'al lev*). Ze komen in diezelfde combinatie terug in Ruth 2:13, waar Ruth tegen Boaz zegt: 'U biedt me troost (*nacham*) en spreekt me moed in (*dibber 'al lev*)'.¹

Zo bezien staat Naomi voor vrouwe Sion die gebukt ging onder lijden en straf, berooid en gekwetst, zonder trooster, zonder helper. En Ruth symboliseert de ommekeer in Israëls lot: het volk wordt getroost en moed ingesproken. Er is een nieuwe toekomst. Op het slot van het verhaal van Ruth, in Ruth 4, smelten die twee als het ware samen. Ruths kind, Obed, de dienaar van de HEER, is ook Naomi's

¹ Er is nog één ander vers waarin we deze zelfde combinatie zien: Genesis 50:21, als typering van de laatste woorden van Jozef aan zijn familie.

kind; hij opent de toekomst voor haar.

Lossen = vrijkopen = bevrijden

De twee teksten die we hierboven noemden, spreken allebei over Israëls slavernij:

Klaagliederen 1:1

Ach, hoe eenzaam zit zij neer, de eens zo levendige stad.
Een weduwe is ze geworden, zij die groot was onder de volken,
de vorstin van de gewesten is tot slavernij vervallen.

Jesaja 40:1-2

Troost, troost mijn volk, zegt jullie God.
Spreek tot het hart van Jeruzalem, maak haar bekend
dat haar slavendienst voorbij is, dat haar schuld is voldaan,

De ballingschap wordt voorgesteld als een tijd van slavernij. God redt zijn volk door het 'vrij te kopen' en zo uit de slavernij van de ballingschap te bevrijden. Het Hebreeuwse werkwoord waarmee dat wordt uitgedrukt in Jesaja 40-55 is *ga'al*, loskopen, bevrijden. Dat wordt ruim twintig keer gebruikt voor God in zijn rol als bevrijder van zijn volk. En dat is precies het woord dat voor Boaz gebruikt wordt om zijn rol als lossers aan te duiden – ook een vorm van bevrijden!

Jesaja 52:2-3

² Klop het stof van je af en sta op,
Jeruzalem, neem plaats op de troon.
De ketenen om je hals zijn losgemaakt,
gevangene, vrouwe Sion.
³ Want dit zegt de HEER:
Voor niets zijn jullie verkocht,
zonder geld koop ik jullie weer vrij (*ga'al*).

Jesaja 43:1

Welnu, dit zegt de HEER,
die jou schiep, Jakob, die jou vormde, Israël:
Wees niet bang, want Ik zal je vrijkopen (*ga'al*),
Ik heb je bij je naam geroepen, je bent van Mij!

Boaz (in Ruth 4) en God (in Jesaja 40-55) delen hetzelfde werkwoord, *ga'al*. Gods reddende optreden ten gunste van zijn volk in ballingschap en Boaz' reddende optreden ten gunste van Ruth en Naomi. In beide gevallen luidt het optreden van de lossers de nieuwe toekomst in – in het klein voor Ruth en Naomi, in het groot voor Israël na de ballingschap.

Boaz als beeld van God

De figuur van Boaz verwijst ook op nog andere manieren naar God. We noemen hier de vijf meest opvallende elementen:

1. De naam Boaz, 'in hem is kracht', is geen gebruikelijke eigennaam, maar lijkt naar God te verwijzen.

2. In Ruth 2:20 formuleert de tekst (wellicht expres) grammaticaal dubbelzinnig. Hoewel het logisch is dat het hier over de chèsèd van Boaz gaat, kan het grammaticaal ook over God gaan (zie de voetnoot in de NBV21). Letterlijk vertaald: “Moge de HEER hem zegenen, die zijn chèsèd jegens de levenden en de doden niet heeft verzaakt”.²

3. Ook bij de metafoor van de vleugel(s), in Ruth 2:11 en 3:9 zitten de rollen van God en die van Boaz dicht op elkaar. Het is Boaz die het schuilen bij de HEER gestalte geeft. Daar komt nog iets bij. De metafoor van Ruth 3:9 ‘spreid uw vleugel over mij uit’ is een verkapt huwelijksaanzoek. Diezelfde uitdrukking zien we ook in Ezechiël 16:5, waar het gaat over het huwelijk tussen God en zijn volk. Dìe context is zeer negatief, exact het tegendeel van Ruth. In Ezechiël 16 wordt Israël neergezet als trouweloze echtbreekster, als overspelige vrouw. Ruth is daarvan het tegenbeeld.

4. Boaz zegt in 3:10 tegen Ruth: ‘Je hebt niet omgekeken naar jongere mannen, arm of rijk.’ Opvallend genoeg gebruikt hij hier in het Hebreeuws exact dezelfde constructie als voor ‘achter [andere goden] aanlopen’ – het typische verwijt aan Israël in Deuteronomium en andere boeken in het Oude Testament. Het gaat om de uitdrukking *halach ‘acharee x*, ‘achter x aanlopen’.

5. Boaz’ bevrijdende ingrijpen in Ruth 4 wordt met twee werkwoorden uitgedrukt: allereerst *ga’al*, lossen (zie hierboven), en daarnaast *qanah*, verwerven. Die twee termen gaan een samenspel aan in Ruth 4. Deze zelfde combinatie van *ga’al* en *qanah* komt slechts een paar keer voor in het Oude Testament, en wel met God als subject en Israël als object. De twee teksten zijn Exodus 15:13.16 en Psalm 74:2.

Exodus 15:13 en 16

¹³ U bevrijdde (*ga’al*) dit volk en ging het liefdevol voor, sterk en machtig leidde u het naar uw heilige woning.

¹⁴ Alle volken hoorden het, alle volken huiverden, de Filistijnen beefden, ze krompen van angst ineem,

¹⁵ ontzetting maakte zich meester van de stamvorsten van Edom, van de machtigen van Moab. Ze waren verlamd van schrik.

De Kanaänieten sidderden, allen waren doodsbang.

¹⁶ Angst overviel hen, vrees beving hen

toen zij hoorden van uw machtige daden,

zij werden stom als steen,

terwijl uw volk voorbijtrok, HEER,

terwijl uw volk voorbijtrok, het volk door u geschapen/verworven (*qanah*).³

Psalm 74:2

Denk aan het volk dat U ooit hebt verworven (*qanah*),

de stam die U hebt vrijgekocht (*ga’al*), uw eigen bezit,

de Sionsberg waar U ging wonen.⁴

---

² Het artikel van Yoo-Ki Kim, zie literatuurlijst, gaat over deze kwestie.

³ Het werkwoord *qanah* kan zowel ‘scheppen’ als ‘verwerven’ betekenen. In Exodus 15:16 passen beide betekenissen. De hier genoemde parallellen van *ga’al* en *qanah* vormen een argument om ook in Exodus 15:16 te kiezen voor ‘verwerven’ (anders dan NBV/NBV21), maar er zitten meer aspecten aan deze vertaalkwestie, die we hier nu laten rusten.

⁴ Vgl. ook nog Psalm 78:35 (*ga’al*) en 78:54 (*qanah*).

Conclusie

We hebben gezien dat er goede aanwijzingen zijn voor een extra betekenislaag in het verhaal van Ruth. Naomi staat dan voor het treurende Sion, het verlies, de desillusie, het Israël dat zwaar getroffen is door de straf. Ruth laat zien dat er voor Israël een nieuwe toekomst is: de weg van chèsèd, liefde en trouw aan God en mensen, is de weg van Gods zegen. Bijzonder aan het verhaal van Ruth is, dat het initiatief bij háár ligt, bij Ruth. Zij zet de toon met haar daden van chèsèd, en Boaz staat als het ware klaar om haar daden van chèsèd op zijn beurt met chèsèd te beantwoorden. Als je dit doortrekt zie je het beeld van God die met open armen staat te wachten op zijn volk.

2. INSTEEL VOOR DE VERKONDIGING: RUTH EN PINKSTEREN

Op verzoek van deelnemers aan ons webinar, gaan we hier alvast in op de verbinding tussen Ruth en Pinksteren. Dit komt in de tweede helft van onze serie nog uitgebreider aan de orde, maar ter voorbereiding op pinksterzondag geven we hier alvast een overzicht. (Voor preeksuggesties bij het verhaal van Ruth en verdere handreikingen, zie de aantekeningen bij webinars 1 en 2).

Het joodse Wekenfeest en het christelijke pinksterfeest

Het joodse Wekenfeest, Sjavoet, wordt gevierd op 6 en 7 sivan. Dit jaar (2022) komt het zo uit dat dit precies samenvalt met Eerste en Tweede Pinksterdag, op 5 en 6 juni. Het boek Ruth is de feestrol die gelezen wordt op Sjavoet. Daarbij is het ook een prachtig verhaal voor de aanloop naar het christelijke pinksterfeest. Dat diepen we hier uit.

Eerst iets over de kalenders. In de joodse traditie wordt Sjavoet, het Wekenfeest of het Pinksterfeest, vijftig dagen na Pesach gevierd. Net zo wordt in de christelijke traditie het pinksterfeest vijftig dagen na het paasfeest gevierd. Beide tradities volgen een echter een verschillend kalendersysteem. Pesach en Sjavoet vinden plaats op een vaste datum van de joodse kalender: Pesach op 15-22 nisan en Sjavoet op 6 en 7 sivan. Omdat de joodse maanden niet synchroon lopen met de maanden van de westerse kalender, kan het per jaar verschillen op welke data dit valt in de maanden april (Pesach) en juni (Sjavoet).

Het christelijk paas- en pinksterfeest hebben ook een heel eigen kalenderritme. Die feesten vallen niet op een vaste datum, maar op een vaste dag: de zondag. Pasen wordt elk jaar gevierd op de eerste zondag na de eerste volle maan na het begin van de lente. Dat is dus ieder jaar een andere datum, soms eind maart en soms ver in april. En Pinksteren volgt dan exact zeven weken later.

Het enige dat je kunt zeggen is dat de feesten globaal in dezelfde periode plaatsvinden en soms 'toevallig' samenvallen. Dat is dit jaar met Pinksteren en Sjavoet het geval. De Eerste en Tweede Pinksterdag van het christelijke feest vallen precies samen met de twee feestdagen van Sjavoet.

Ruth als feestrol van het Wekenfeest

Ruth geldt in de joodse traditie als één van de vijf feestrollen (megilot). Het is het boek dat gelezen wordt op het Wekenfeest. (Het boek Ruth heeft in de Tanach, de joodse Bijbel, ook een heel andere plek dan in de christelijke canon – het staat daar in de 'derde afdeling', die van de geschriften, bij de andere feestrollen – Hooglied, Prediker, Klaagliederen en Ester).

Het Wekenfeest heeft twee belangrijke aspecten, die je allebei kunt verbinden met het boek Ruth. Van oorsprong is het een oogstfeest.

Het Wekenfeest als oogstfeest en Ruth

Het Wekenfeest werd gevierd op de vijftigste dag na het begin van de gersteoogst. Daardoor viel het samen met de eerste opbrengt van de tarweoogst (de tarwe kon grofweg zeven weken na de gerst geoogst worden). Zie daarvoor Exodus 34:22 en Deuteronomium 16:10. In Leviticus 23:15-22 wordt het Wekenfeest besproken. Deze passage eindigt met het voorschrift om de randen van de akker te laten staan en de gevallen korenaren te laten liggen op het land – voor de armen en behoeftigen (Leviticus 23:22). Zo is de regel waarvan Ruth in Ruth 2 gebruikmaakt op het land van Boaz in de Tora direct verbonden met de vreugde van het Wekenfeest!

De link met 'oogst' is sowieso heel sterk in het boek Ruth. Natuurlijk vooral in Ruth 2. Maar in Ruth 1:22 wordt al verteld dat Naomi en Ruth in Betlehem aankwamen 'bij het begin van de gersteoogst'. De 'oogst' hangt hier al boven het verhaal. In Ruth 2 wordt dan verteld dat Ruth aren leest op het veld van Boaz. Het hoofdstuk zoomt in op de eerste ontmoeting, maar het slotvers van dit hoofdstuk vertelt dat Ruth aren bleef rapen op Boaz' land 'tot het einde van de gerst- en de tarweoogst.' Daarna vindt de ontmoeting plaats in de nacht op de dorsvloer.

Ook symbolisch speelt 'oogst' een belangrijke rol in Ruth: er valt weer iets te oogsten. De 'lege handen' van Naomi, waarover ze met bitterheid spreekt (1:21), worden gevuld. Met eten en met nageslacht.

Het Wekenfeest als viering van Gods gave van de Tora

Het tweede aspect van het Wekenfeest kwam later: meer en meer werd het Wekenfeest verbonden met de verbondssluiting op de Sinaï en met Gods gave van de Tora aan Israël. Het Wekenfeest werd nu gekoppeld aan Pesach: zeven weken na Pesach volgt het Wekenfeest. Volgens de uitleg vond de verbondssluiting op de Sinaï (Exodus 19) en de openbaring van de tien woorden (Exodus 20) precies vijftig dagen na Pesach plaats. Dat is wat wordt gevierd met het Wekenfeest.

Hoe hangt de gave van de Tora aan Israël samen met het boek Ruth? Ten eerste staat de onvoorwaardelijke trouw die Ruth uitspreekt aan Naomi en aan haar God (Ruth 1) model voor Israëls trouw aan God en aan zijn Tora. Ruth representeert in zekere zin Israël en wijst de weg van trouw aan God. Ten tweede inspireert het boek Ruth tot een levende Tora-toepassing die verder gaat dan de letter van de wet. Het vertelt over mensen – Ruth en Boaz – die, vanuit *chèsèd*, de weg van liefde en trouw, de Tora toepassen.

Ten derde verwijst Ruth, die als Moabitische toetreedt tot Israël, naar de messiaanse tijd waarin de volken naar Sion zullen trekken. In dit profetisch visioen trekken de volken onder aanroeping van God naar Sion, in het besef dat daar hun toekomst ligt (zie Jesaja 2:2-4, Jeremia 3:17-19 en Micha 4:1-3). In de messiaanse tijd zal, zo gelooft men, de diepe wijsheid die in de Tora verborgen ligt, ten volle bekend worden.⁵ Zo gaan de vreugde over de wet en het verlangen naar de messiaanse tijd hand in hand.

Ruth en de messiaanse tijd

Dat het boek Ruth een messiaanse insteek heeft, kun je uit twee dingen afleiden. Het ene is het bovengenoemde aspect: Ruth staat model voor 'de volken' die toetreden tot Sion en tot Israëls God als de heilstijd aanbreekt.

Een tweede aanwijzing is de rol van David in het boek Ruth. Zijn naam is niet alleen verbonden met een van de historische koningen, maar ook met de messiaanse koning. Twee andere namen in het boek Ruth kleuren het koningschap messiaans in: Elimelech ('mijn God is koning') en Obed ('dienaar' –van God). De messias treedt op als bevrijder in naam van God, de ware koning. Hij komt om de armen

---

⁵ Zo bijv. Abraham Heschel, *Gott sucht den Menschen. Eine Philosophie des Judentums*, Neukirchen-Vluyn 1992, 203.

en behoeftigen te bevrijden en zijn komst laat een nieuwe heilstijd beginnen. Zonder het met zoveel woorden te zeggen hint het boek Ruth op deze messiaanse hoop.

De boeken van het Nieuwe Testament bouwen hierop voort. Zo komen Ruth en Boaz terug in de stamboom van Jezus (Matteüs 1:5; Lucas 3:32 noemt alleen Boaz).

Ruth en het christelijke pinksterfeest

Dé scharniertekst tussen het boek Ruth aan de ene kant en het boek Handelingen aan de andere kant, is [Jesaja 56:1-8](#) (zie hiervoor ook webinar 2). Deze profetie vertelt over vreemdelingen die er, dankzij hun keuze voor Israëls God, volledig bij horen en opgenomen worden in het volk. Naast de vreemdeling noemt Jesaja 56 ook de eunuch (een sterke parallel met het verhaal in Handelingen 8:26-40), die eveneens volwaardig mag toetreden. De profetie vertelt hoe God niet alleen zijn volk weer bijeenbrengt maar ook nog vele anderen. Handelingen 2 bouwt daar direct op voort.

De handelingen van de apostelen

Handelingen 2 vertelt over de verschijning van de heilige Geest tijdens het Wekenfeest of Pinksterfeest. Deze gebeurtenis vormt de basis voor het christelijke pinksterfeest, dat vanaf ongeveer de vierde eeuw gevierd werd.

Kijk je naar de twee aspecten van het Wekenfeest, als oogstfeest en als feest van de verbondssluiting, dan is dat tweede aspect het meest bepalend voor de link met Handelingen 2. In Handelingen 2 wordt de openbaring van de heilige Geest beschreven als een groots moment dat op gelijke voet staat met de verbondssluiting op de Sinaï. Met de komst van heilige Geest breekt er een nieuwe fase aan, een nieuwe wereldorde, een nieuw verbond.⁶

De belofte uit Joël dat God de Geest zou uitgieten over al wat leeft, neemt een centrale plaats in. Lucas vat dit echter nog breder op door de tekst uit Joël aan te vullen met universalistische teksten uit Jesaja (Jesaja 2:2; 57:19). Met de komst van de Geest is de nieuwe heilstijd doorgebroken en alles wat de profeten daarover gezegd hebben, is nu van toepassing.

De boeken Lucas-Handelingen vertellen een doorlopend verhaal over hoe God redding brengt. De Geest die het leven van de nieuwe gemeenschap doortrekt (zie Handelingen) is gekomen dankzij het reddende werk van Jezus (zie Lucas). De heilige Geest is gezonden dankzij het nieuwe verbond dat door Jezus tot stand is gebracht. De heilige Geest is dus ook niet iets vaags of ongrijpbaars, maar het gaat altijd om de Geest van Jezus. 'Leven door de Geest' en 'navolging van Christus' zijn twee manieren om hetzelfde te zeggen. Je leeft *in* Christus, *door* de heilige Geest.

Ook hier ligt een mooie parallel tussen Ruth en Handelingen. In de messiaanse tijd leven de mensen in vreugde samen, saamhorig, trouw, solidair en eensgezind. Zo wordt de gemeenschap van Jezus' volgelingen in Handelingen beschreven, een gemeenschap geleid door de Geest. Een prachtig ideaalbeeld. Op net zo'n manier wordt de gemeenschap van Betlehem beschreven, met Ruth en Boaz als lichtend voorbeeld van *chèsèd*, leven in liefde en trouw, waardoor alles tot bloei komt onder Gods zegen. Beide vormen een aanstekelijk en inspirerend beeld van hoe het leven als mensen van God eruit kan zien in de messiaanse tijd.

---

⁶ Dit betekent overigens niet per se dat Lucas de verbinding met de gave van de Tora – zoals de joodse traditie die op enig moment maakte – al kende. Het is ook goed mogelijk dat Lucas de verbinding tussen de komst van de Geest en de gave van de Tora onafhankelijk daarvan heeft gelegd.

3. LITERATUUR (GEBRUIKT BIJ DE WEBINARS OVER RUTH)

Klara Butting, "Die Bedeutung der Rolle Rut im Judentum: Dem Messias die Tür öffnen," in: *Bibel und Kirche* 54 (3, 1999), 113-16

Irmtraud Fischer, *Rut*, Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament, Freiburg/Basel/Wenen 2001.

Yoo-Ki Kim, 'The Agent of *hesed* in Naomi's Blessing (Ruth 2,20)' in: *Biblica* 95/4 (2014), 589-601.

Marjo Korpel, 'De oorsprong van het boek Ruth' in: *Met Andere Woorden* 41/1 (2022), 22-33 (zie <https://debijbel.nl/bericht/de-oorsprong-van-het-boek-ruth>).

Marjo Korpel en Heleen Zorgdrager, 'Ruth in de NBV21' in: *Met Andere Woorden* 40/2 (2021), 29-33 (zie <https://debijbel.nl/bericht/ruth-in-de-nbv21>).

Baruch A. Levine, 'On the Concept *Hesed* in the Hebrew Bible' in: *The Living Pulpit* 2013 (Fall), 6-8.

Jennifer M. Matheny, 'Ruth in Recent Research' in: *Currents in Biblical Research* 19/1 (2020), 8-35.

Jack M. Sasson, *Ruth. A New Translation with a Philological Commentary and a Formalist-Folklorist Interpretation*, Baltimore/Londen 1976.

Jeremy Schipper, *Ruth. A New Translation with Introduction and Commentary*, The Anchor Yale Bible, New Haven/Londen 2016.

Anne-Mareike Wetter, "On Her Account": Reconfiguring Israel in Ruth, Esther, and Judith, Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies, Londen 2015.

Klaas R. Veenhof, 'Ruth en Boaz Over lossing en zwagerhuwelijk' in: *Met Andere Woorden* 41/1 (2022), 34-45 (zie <https://debijbel.nl/bericht/ruth-en-boaz>)

Klaas R. Veenhof, 'Vreemdelingen in de wereld van de Bijbel' in: *Uw volk is mijn volk: Ontmoet de vreemdeling in de Bijbel*, NBG 2007.

Gerda de Villiers, 'The Pentateuch and its Reception in the Book of Ruth: Constructing Israelite Identity' in: *Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte / Journal for Ancient Near Eastern and Biblical Law* 24 (2018), 307-320.

Louis B. Wolfenson, 'Implications of the Place of the Book of Ruth in Editions, Manuscripts, and Canon of the Old Testament' in: *Hebrew Union College Annual* 1 (1924), 151-178.